

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано існуючі підходи до тлумачення, співвідношення та супідрядності понять "самосвідомість", "самооцінка", "професійна самосвідомість" та "професійна самооцінка".

Ключові слова: самосвідомість особистості, самооцінка, рівень домагань особистості, професіоналізм, професійна самосвідомість, професійна самооцінка.

Однією з найактуальніших проблем психологічної науки є проблема особистості. Не дивлячись на це, на сьогоднішній день поки немає загальноприйнятого визначення самого поняття особистості. Так само відсутня єдина думка стосовно генези особистості. Вчені розходяться у поглядах на те, коли, з чого починається особистість. Найбільш близькими до істини є погляди тих науковців, котрі пов'язують цей процес із виникненням у людини самосвідомості.

Саме у контексті самосвідомості можливо збагнути сутність розвитку та саморозвитку особистості, що зумовлюється активізацією індивідом своїх явних та потенційних можливостей, спрямованих на досягнення цілей, які людина ставить перед собою. Інакше кажучи, самосвідомість – це той вирішальний внутрішньоособистісний чинник, який опосередковує дію зовнішніх впливів.

Отже, самосвідомість треба розглядати як складне утворення у структурі особистості, завдяки якому – за умови її адекватного розвитку – відбувається процес урівноважування та конструктивної взаємодії зовнішніх обставин та внутрішніх умов. Найважливішою із набору останніх є самосвідомість, її складові, завдяки прогресивним змінам та самозбагаченню яких відбувається процес розвитку не лише самої самосвідомості, а й інших компонентів структури особистості загалом.

Усвідомлене ставлення людини до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок називають **самосвідомістю** особистості [3].

В українській психологічній школі біля витоків вивчення проблеми самосвідомості стояв П.Р. Чамата. Самосвідомість він визначав як усвідомлення людиною себе самої та своїх відношень до зовнішнього світу, ставлення до інших людей [6]. Ідеї П.Р. Чамати розвивали його послідовники Л.С. Сапожникова, М.Й. Боришевський та інші. Зокрема, М.Й. Боришевський вивчає механізми саморегуляції як вияв внутрішньої самоактивності особистості [2]. Він дослідив залежність процесу саморегулювання від інтелектуального, морального розвитку особистості та її емоційно-вольової сфери.

Структура самосвідомості людини відзначається різноманітністю форм вияву, які пов'язані з усіма сторонами її психічної діяльності: пізнавальною, емоційною та вольовою.

У структура самосвідомості можна виділити наступні компоненти: самопізнання; самоставлення; саморегуляція.

1. Самопізнання – процес усвідомлення, спрямований на дослідження суб'єктом, що пізнає себе, свої діяльності, свого внутрішнього психічного змісту. Самопізнання стає можливим тільки тоді, коли особистість, що пізнає, водночас і є суб'єктом і об'єктом пізнання. Самопізнання є водночас і результатом, і передумовою самоусвідомлення. Однак його не слід зводити до самосвідомості або до рефлексії.

2. Самоставлення – одна із складових суб'єктивного ядра особистості й структури її самосвідомості, характеристика самоцінності та механізм керування поведінкою. На рівні свідомості самоставлення виявляється в поведінці та діяльності як загальне, глобальне відчуття "за" чи "проти" самого себе у формі самоповаги, самоінтересу, близькості до самого себе, очікуваного ставлення інших.

3. Саморегуляція – це система психічного самовпливу з метою свідомого керування особистістю своїми психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності. Саморегуляція може здійснюватися на неусвідомленому рівні механізмами підтримання внутрішнього гомеостазу та пристосувальної поведінки або бути свідомим, довільним процесом на основі освоєння спеціальних методів мобілізації внутрішніх резервів, що в повсякденному житті залишаються незадіяними.

Самооцінка – компонент самосвідомості, який крім знань людини про себе включає оцінку нею своїх фізичних характеристик, здібностей, моральних якостей та вчинків. Іншими словами, самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх якостей, можливостей, положення серед інших людей та її ставлення до себе. Самооцінка визначає вимогливість людини до себе, її самокритичність, ставлення до життєвих успіхів і невдач, наявність чи відсутність життєвих перспектив.

У свідомості особистості самооцінка не виникає як самостійне, незалежне утворення; вона впливає із загальної оціночної діяльності людини, особливо з оцінки оточуючими. Людина не тільки фіксує те, що відбувається, але і визначає, наскільки те що відбувається співпадає з її потребами, очікуваннями, прогнозами.

Самооцінка відіграє дуже важливу роль в організації результативного управління своєю поведінкою, без неї важко або навіть неможливо самовизначитися в житті. Правильна самооцінка дає людині етичне задоволення та підтримує її людську гідність.

Показниками самооцінки виступають її адекватність та рівень. Адекватність самооцінки виражає ступінь відповідності уявлень людини про себе об'єктивним основам цих уявлень. Рівень самооцінки відбиває зв'язок між оцінюванням справжніх та ідеальних уявлень про себе.

Адекватно висока самооцінка психологічно є найбільш прийнятною для особистості. Високий ступінь співпадіння з еталоном підтримується оточуючими, це веде до визнання, допомоги та підтримки оточуючих, їх довіри.

Неадекватно завищена самооцінка призводить до виникнення конфліктів. У такому випадку людина скоріше буде звинувачувати оточуючих в нерозумінні, несправедливості, ніж визнає те, що переоцінила себе. Згодом вона озлоблюється, проявляє підозрілість, веде себе зарозуміло чи агресивно. У результаті, людина відштовхує цю групу, не контактує з нею, замикається.

Адекватно низька самооцінка призводить до того, що людина шукає іншу групу, в якій її будуть цінувати вище, або знижує рівень домагань і соціальну активність, потребу в міжособистісних стосунках. Можуть застосовуватися різні прийоми, що знижують внутрішній дискомфорт.

Неадекватно низька самооцінка сприяє формуванню у людини почуття невпевненості в собі, постійної погрози, що йде від оточуючих. Людина стримує свою активність, оскільки постійно боїться, що її не зрозуміють, не реалізує своїх можливостей, соромиться проявити ініціативу. Такій людині властиві постійні самозвинувачення на свою адресу. Парадоксом є те, що висока оцінка оточуючих може породжувати у людини додаткові причини переживань.

Від самооцінки залежить рівень домагань.

Рівень домагань – це прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною [3].

У кожної людини є певний фіксований рівень домагань, тобто відносно об'єктивна оцінка своїх можливостей при вирішенні життєвих задач певного роду; це залежить від попереднього досвіду.

Існують люди, які стабільно орієнтовані на досягнення успіху, або на уникнення невдач. В ситуації вільного вибору вони зазвичай обирають легкі завдання, щоб без ризику гарантувати собі успіх або вибирають дуже важні, щоб невдачі виправдати об'єктивними обставинами.

Самосвідомість особистості чутливо реєструє за допомогою механізму самооцінки співвідношення власних домагань і реальних досягнень. Важливим компонентом образу «Я» особистості є самоповага, яка визначає співвідношення справжніх досягнень і того, на що людина претендує.

Американський психолог У. Джемс запропонував формулу залежності самоповаги і рівня домагань. Він висловив думку, що комплексне ставлення особистості до себе – самоповага чи самооцінка виникає як відношення дійсних досягнень людини до того, на що вона претендує:

$$\text{Самоповага} = \frac{\text{успіх}}{\text{рівень домагань}}.$$

Отже, для збереження самоповаги є два шляхи: досягати успіхів у обраних галузях або знижувати рівень домагань [3].

Генетично самосвідомість виникає пізніше свідомості. Вона з'являється на нових етапах розвитку індивіда як специфічний прояв спрямованості свідомості. Початок формування самосвідомості припадає на ранні дитячі роки. Більшість вчених вважають, що діти в 3-4 роки вже виділяють себе з оточення і мають елементарне уявлення про себе. Подальший шлях формування людини полягає в поступовому звільненні від безпосереднього впливу середовища та становленні її як творця цього середовища.

Дорослий вік є насиченим і в професійному аспекті самореалізації. На цьому відрізку життєвого шляху особистість, здійснивши вдале професійне самовизначення та маючи суттєвий професійний досвід, досягає професіоналізму.

Професіоналізм – системна якість особистості, що виявляється як високий рівень оволодіння професійною діяльністю, внесення індивідуальних здобутків у професію, стимуляція в суспільстві інтересу до своєї праці.

Деталізуючи структуру професіоналізму, Ю.П. Поваренков вказує на три його компоненти. Операційний компонент виявляється у наявності та задіяності кваліфікаційних знань, вмінь, навичок, здібностей, результатом його функціонування є професійна компетентність; мотиваційний зосереджує актуальні для особистості мотиви педагогічної діяльності і локалізується у професійній спрямованості; смисловий, якому властиві сформована Я-концепція професіонала і професійна самооцінка, проявляється через професійну самосвідомість [5].

Професійна самосвідомість – це комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як фахівця, система ставлень до себе як професіонала. Важливим проявом самосвідомості суб'єкта праці є професійна самооцінка, яку О.І. Петанова розглядає як значну умову професійної успішності [4].

Професійна самооцінка – це оцінка суб'єктом праці самого себе як фахівця, своїх професійних можливостей, якостей, досягнень і місця в професійному середовищі.

Як і особистісна самооцінка, на базі якої формується професійна, вона також буває адекватною і неадекватною. Ці характеристики за критерієм відповідності дійсності розповсюджуються як на професійну самооцінку результату, так і потенціалу. Важливо, на думку О.І. Петанової, що низька самооцінка далеко не завжди є свідченням "комплексу професійної непридатності", навпаки, низька самооцінка результату у поєднанні з високою оцінкою потенціалу є чинником професійного саморозвитку особистості.

Досягнення людиною професіоналізму в фаховій діяльності сприяє підтриманню позитивної Я-концепції, підвищує рівень самоповаги. Оскільки справжній професіоналізм потребує постійного

самовдосконалення, то суб'єкт праці весь час знаходиться у саморозвитку. Дискомфорт та розчарування можуть викликати низькі темпи кар'єрного просування, непривабливий зміст роботи тощо. Невдоволення роботою загострюється, якщо вона не дає перспективи достатнього матеріального забезпечення старості.

Цікаві дослідження проводила О. Борисова. Дослідження виявили, як успіх чи неуспіх у трудовій діяльності впливають на рівень професійних домагань особистості. Було з'ясовано, що працівники, які працюють ефективніше, характеризувалися здебільшого високим рівнем професійних домагань і відповідною їм стійкою, адекватною самооцінкою. І це закономірно, бо формування зазначених рис особистості зумовлене її трудовими успіхами та їх оцінюванням іншими членами колективу. І навпаки, через постійні невдачі, особливо в перші роки роботи, поступово закріплюється у свідомості особистості й оточуючих думка про неможливість взагалі досягти успіху. У результаті це призводить до заниження самооцінки й рівня професійних домагань [1].

Професійна самооцінка – центральний компонент професійної самосвідомості особистості, який пов'язаний з ціннісним ставленням до власного Я, до професійних якостей та результатів професійної діяльності. Самооцінка, як механізм регуляції, задіяна у всіх сферах професійної діяльності.

Зазвичай професійна самооцінка виконує орієнтуючу й стимулюючу функції. Орієнтуюча функція полягає в тім, що кожний працівник за допомогою самооцінки усвідомлює свою поведінку, одержує можливість визначати напрями та способи подальшої діяльності. Стимулююча функція виявляється в тому, що самооцінка, породжуючи в працівника переживання успіху чи невдачі та підтверджуючи правильність або помилковість поведінки, спонукає його до діяльності в правильному напрямку.

Кожному педагогічному працівникові важливо вміти розкривати свої внутрішні психологічні резерви. Для цього потрібно навчитися пізнавати себе й інших людей, виявляти темперамент, характер, спрямованість особистості, ставлення діяльності та життя, до цілей та життєвих ситуацій, очікувану емоційну поведінку в напружених ситуаціях і міжособистісних відносинах, ділові якості.

Таким чином, самооцінка – це оцінка особистістю своїх можливостей, якостей, місця серед інших людей. Максимальний успіх у діяльності, якого прагне досягти людина, характеризують її рівень домагань. Вивчення самооцінки та рівня домагань педагога дозволяє краще зрозуміти мотиви їх поведінки та керувати мотивацією.

Використані джерела

1. Борисова Е.А. Оценка и аттестация персонала / Е.А. Борисова. – СПб: Питер, 2003. – 256 с.
2. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості / М. Боришевський // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 119-126.
3. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук [та ін.] – К. : Каравела, 2009. – 464 с.
4. Общая психология и психология личности / Под ред. А.А. Реана. – М. : АСТ, 2009. – 639 с.
5. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М.: Изд-во "УРАО", 2002. – 160 с.
6. Чамата П.Р. Зміст і основні форми прояву самосвідомості // Загальна психологія: хрестоматія / Упоряд. О.В. Скрипченко [та ін.]. – К.: Каравела, 2007. – С. 33-38.

Priadko N.A.

FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-ESTEEM

The existent going near interpretation, correlation and collateral subordination of concepts "consciousness", "self-concept", "professional consciousness", "professional self-esteem".

Key words: *consciousness, self-concept, aspiration level, professionalism, professional consciousness, professional self-esteem.*

Стаття рекомендована кафедрою педагогіки, психології та методик навчання фізики й математики Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Надійшла до редакції 18.04.2014.